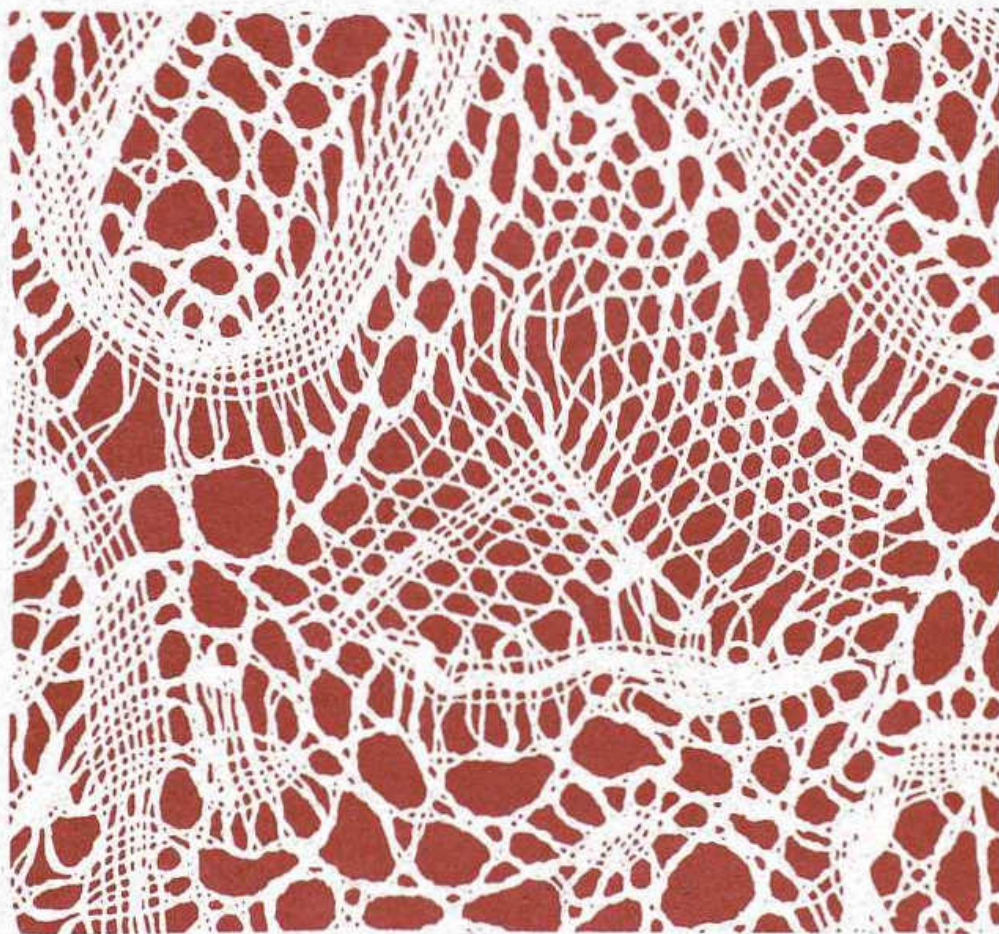

SLOVENSKÝ NÁRODOPIIS

Z OBSAHU: J. BOTÍK :Etnokultúrne procesy v podmienkach etnického rozdelenia
P. SALNER: Svedectvo tých, ktorí prežili holocaust
J. ZAJONC: Niektoré európske paralely súčasného čipkárstva na Slovensku
V. KRUPA: Die Gestaltung des Raumes

Na obálke:

1. strana: Detail čipky typu binche z Belgicka.
 4. strana: Čipka nazývaná „kápková“ zo Španej Doliny (Používaná v horehronských obciach Polomka a Závadka na čepce – kápkky).
- K článku J. Zajonca: Niektoré európske paralely súčasného čipkárstva na Slovensku

Dear Reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Slovakia. This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions, etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk, *Slovenský národopis* deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of *Slovenský národopis* you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Distributed by: Slovak Academic Press, Ltd.,
P. O. Box 57, Nám. Slobody 6
810 05 Bratislava
Slovakia

Electronic version accessible via Internet
URL://www.savba.sk/logos/journals/ap/narhome.html

HLAVNÝ REDAKTOR
Milan Leščák

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA

Stanislav Brouček, Lubica Droppová, Božena Filová, Emília Horváthová, Václav Hrníčko, Josef Jančár, Milan Kiripolský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Martin Mešša, Ján Mjartan, Ján Podolák, Zora Rusnáková, Peter Salner, Miroslav Válka

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com
www.cejsh.icm.edu.pl
www.ceeol.de
www.mla.org
www.ulrichsweb.com
www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

ŠTÚDIE

- B o t í k, Ján: Etnokultúrne procesy v podmienkach etnického rozdelenia..... 431
- S a l n e r, Peter: Svedectvo tých, ktorí prežili holocaust..... 445
- Z a j o n c, Juraj: Niektoré európske paralely súčasného čipkárstva na Slovensku..... 461
- K r u p a, Viktor: Die Gestaltung des Raumes. Ähnlichkeiten und Unterschiede..... 471

DISKUSIA

- Rozhovor s I Markovou (Eva R i e ě a n s k á).... 479
- D a n g l o v á, Oľga: Transformácia poľnohospodárstva ako otáznik pre etnológa 487
- P a l i ě k o v á, Jarmila: Spolok Izabella trocha inak, alebo storočnica jednej inštitúcie 493
- S o p o l i g a, Miroslav: Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska z hľadiska prezentácie Rusínov-Ukrajincov..... 503

MATERIÁLY

- S l a v k o v s k ý, Peter: Tradičné formy mlatby u Slovákov v Maďarsku - čistenie obilia 507
- H o r v á t h o v á, Emília: Etnografické práce Kristiána Genersicha..... 511

ROZHLADY-SPRÁVY-GLOSÝ

23. Etnomuzikologický seminár (Jadranka V a - ž a n o v á) 522
- Konferencia "Súčasný stav a perspektívy urbánnej etnológie na Slovensku" (Katarína P o p e l k o v á)..... 524

- Seminár "Národnosti v Strednej Európe" (Zuzana K u m a n o v á).....525
- Skanzeny po rokoch - založenie a realizácia (Martin M e š š a)526

RECENZIE-ANOTÁCIE

- Radičová I. a kol.: Malé dejiny česko-slovenských vzťahov (Monika V r z g u l a - K a r d o š o v á)528
- J. Komorovský: Mravný poriadok a jeho náboženská sankcia (Emília H o r v á t h o v á)528
- Heide Petrich: Ideologie und Socialstruktur in Europa (Monika V r z g u l a - K a r d o š o v á) ..530
- Tajfel, H.: Sociálna psychológia menšín (Katarína P o p e l k o v á).....531
- R. Enroth a kol.: Průvodce sektami a náboženstvími (Katarína Z a j i c o v á).....531
- M. Pollard: M. Mead (Katarína Z a j i c o v á).....532
- A. Hagen: A Handbook of anglo-saxon Food (Rastislava S t o l i ě n á).....533
- I. Mačák: Dedičstvo hudobných nástrojov (Zora V a n o v i ě o v á)535
- P. Camporesi: Bauern, Priester, Possenreißer (Nora L á b a d y o v á).....536
- H. Kluebing (Hrsg.) Nation, Nationalismus, Postnation; H. A. Winkler - H. Kaelble: Nationalismus - Nationalitäten - Supranationalität (Peter S a l n e r)537
- M. Zborowski - E. Herzog: Schtelt (Peter S a l n e r)538

Anotácie539

OBSAH 43. ROČNÍKA

CONTENTS

STUDIES

- B o t í k, Ján: Ethnocultural processes under the conditions of ethnic division 431
- S a l n e r, Peter: Testimonies of holocaust survivors 445
- Z a j o n c, Juraj: Some European parallels to the present Slovak bobbin lace making 461
- K r u p a, Viktor: Die Gestaltung des Raumes. Ähnlichkeiten und Unterschiede (in Germany) 471

DISCUSSION

- Interview with Prof. Ivana Marková (Eva R i e č a n - s k á) 479
- D a n g l o v á, Oľga: Transformation of agriculture as a question mark for ethnologist 487
- P a l i č k o v á, Jarmila: The association Izabella from a different point of view or the hundred anniversary of an institution 493
- S o p o l i g a, Miroslav: Encyclopaedia of folk culture of Slovakia from the perspective of the Ruthenian's-Ukrainian's presentation 503

MATERIALS

- S l a v k o v s k ý, Peter: Traditional threshing among the Slovaks in Hungary - the purifying of grain 507
- H o r v á t h o v á, Emília: The ethnographic works of Kristián Genersich 511

HORIZONS -NEWS-GLOSSARY

- 23th Ethnomusicologic seminar (Jadranka V a ž a - n o v á) 522
- Conference "Contemporary state and the perspectives of urban ethnology in Slovakia" (Katarína P o p e l k o v á) 524
- Seminar "Nationalities in Central Europe" (Zuzana K u m a n o v á) 525
- Open air museums - the foundation and realisation (Martin M e š š a) 526

BOOKS REVIEWS-ANNOTATIONS CONTENTS OF 43th VOLUMES

SVEDECTVO TÝCH, KTORÍ PREŽILI HOLOCAUST (Informácie a prvé poznatky z výskumu)

PETER SALNER

PhDr. Peter Salner, CSc., Ústav etnológie SAV, Jakubovo nám. 12,
813 64 Bratislava, Slovakia

Results of the project entitled „Oral History: Testimonies of Holocaust Survivors” are presented. The project has been coordinated by Fortunoff Video Archive for Holocaust Testimonies at Yale University and in Slovakia it is conducted by Milan Šimečka Foundation. Research is videorecording memories of Jews of the years 1939-1945. The article is divided into two parts. The first one informs on the project and describes the applied procedures. Enclosures include authentic testimonies of witnesses arranged by individual themes: beginning of Holocaust, deportations; situation in Slovakia; liberation and return home.

Polstoročie, ktoré uplynulo od ukončenia druhej svetovej vojny, je príležitosťou pre návrat k udalostiam, ktoré sa odohrali v tomto historicky krátkom, na dramatické osudy však nesmierne bohatom úseku dejín Slovenska.

Projekt *Oral History: Svedectvo tých, ktorí prežili holocaust* je súčasťou dlhodobého výskumu, ktorý rozbehol v roku 1979 prof. Hartmann z University Yale a dnes prebieha paralelne vo viacerých krajinách sveta. Cieľom projektu je zdokumentovať pomocou metódy oral history osobné zážitky židovských pamätníkov holocaustu a prispieť tak k pochopeniu tohto obdobia na Slovensku. Roky 1939-1945 totiž paradoxne predstavujú časový úsek, o ktorom sa síce často hovorilo, ale len málo vedelo. Jednotlivé svedectvá sa zaznamenávajú formou videozáznamu. Celú akciu koordinuje Fortunoff Video Archive of Holocaust Testimonies, University of Yale, New Haven. Tu sa aj ukladajú originály všetkých uskutočnených rozhovorov (dosiaľ takmer 3000).¹ Na Slovensku je odborným garantom projektu M. Bútora a Nadácia Milana Šimečku. Na riešení sa podieľa aj niekoľko ďalších inštitúcií, vrátane Ústavu etnológie SAV.

V tomto príspevku využívam 33 rozhovorov (zo 43 zatiaľ uskutočnených), na ktorých som sa aktívne zúčastnil. Tento materiál predstavuje spolu 3778 minút (t.j. okolo 63 hodín) videonahrávok. Pri prepise by to znamenalo približne 1000 normalizovaných strán textu. Predložená štúdia sa skladá z dvoch častí. Prvá obsahuje základné informácie o projekte, doterajšej realizácii a problémoch. Druhá časť má materiállový charakter. Prináša výber zo svedectiev. Pokúsil som sa ho zostaviť tak, aby jednotlivé úryvky prežitých osudov vytvorili mozaiku, ktorá aspoň v skratke priblíži čitateľom rôzne stránky holocaustu.

Geograficky je predmetom výskumu Slovensko vo svojich dnešných hraniciach. Výskum si teda všima aj tzv. „zabudnutý holocaust“ na juhu Slovenska. Tieto územia, ktoré prisúdila

Viedenská arbitráž Maďarsku, stáli totiž dosiaľ na okraji záujmu tak slovenských, ako aj maďarských odborníkov.

Realizácia projektu prináša so sebou technické, ale v prvom rade subjektívne problémy, dotýkajúce sa svedkov aj výskumníkov. Pamätníci sa musia verejne (navyše aj pred videokamerou) vysporiadať s traumou, ktorou pre nich obdobie holocaustu (napriek odstupu polstoročia) dodnes ostáva. V tomto sa neprejavuje rozdiel medzi ľuďmi, ktorí boli v koncentračných táboroch a tými, ktorí prežili inak: *to mám stále v hlave, to nemôžem dostať z hlavy von* (svedkyňa č. 1; v Osvienčime od marca 1942); *všetko som zabudla, ale toto sa nedá zabudnúť, toto nemôžem zabudnúť* (svedkyňa č. 9; dva razy unikla z transportu a skrývala sa v Bratislave); *to mám stále v hlave* (č. 24; od roku 1944 v Osvienčime); *keď odchádzam z domu, vždy si niečo zajem, alebo kávu uvarím, lebo v najhlbšom povedomí akoby som cítila, že neviem kedy a či sa zas vrátim domov* (svedkyňa č. 27; Nováky, potom sa skrývala) atď.

Výskumníci sa zas musia vyrovnáť s atmosférou zvýšenej emotívnosti, ktorá je sprievodným javom väčšiny rozhovorov. Verbalizácia prežitého utrpenia vyvoláva vnútorné napätie a uvoľňuje psychické bariéry. Vonkajším znakom je viditeľné pohnutie či plač. Často sa prejavuje pri spomienke na osudy členov rodiny. Inokedy však prichádza v situáciách, ktoré sa navonok javia neutrálne či dokonca pozitívne (napr. pri spomienke na návrat domov, pri opisoch prvého stretnutia s rodinou a pod.). Dostavuje sa aj v prípadoch, kedy svedkovia prichádzajú do štúdia s odhodlaním neodhaliť svoje vnútro: *Veľmi ma mrzí, že som sa neudržal. Veril som, že dnes to zvládnem. A vidíte, zase som sa rozplakal. Veľmi ma to mrzí, prepáčte*, ospravedlňoval svoje pohnutie jeden zo svedkov (č. 31).

Významnú úlohu tu zohráva skutočnosť, že mnohí svedkovia doteraz o svojich zážitkoch nehovorili (rozhodne nie formou uceleného rozprávania), a to ani v rodine či s priateľmi. Táto téma bola neželaná aj pri kontaktoch s ľuďmi, ktorí mali rovnaké zážitky: *Nechcela som na to myslieť, nechcela som o tom hovoriť, ani pred deťmi. Nie aby som zatajila, že sme Židia, aby som ich nezaťažovala tým, čo sme prežili. Dnes vidím, že to bola chyba* (č. 23); *Keď sme sa stretli s niekým, čo bol tiež v Osvienčime, prvá veta bola: 'Ale nebudeme o tom hovoriť'. A keď niekto začal, hneď sme ho prerušili* (svedkyňa č. 22). Svedok č. 2 uviedol, že hoci so svedkyňou č. 16 boli spolu v tábore Nováky a stretávali sa aj po vojne, jej ďalšie osudy spoznal až vtedy, keď ju informoval o projekte a svojom svedectve. Práve rozhovory v rámci projektu sa neraz stali prvým impulzom pre „rekapituláciu“: *Teraz som už rada, že som prišla. Až teraz som si uvedomila, čo pre mňa tento človek (adoptívny otec - P.S.) znamenal* (svedkyňa č. 11). Určitou výnimkou sú tzv. profesionálni svedkovia, t.j. ľudia, ktorí z rôznych príčin zverejňovali svoje skúsenosti slovom či písmom. Ich výpovede sú väčšinou rozvinutejšie a uhladenejšie. Ani oni sa však nedokážu vyhnúť emóciám a slzám.

Niekedy bolo problémom objasniť pamätníkom, prečo je aj a práve ich výpoveď dôležitá. Mnohí prichádzali do štúdia odhodlaní nepustiť moderátorov ani svoje city za určité, vopred vytýčené hranice: *Na to radšej neodpoviem. Ved' nechcete, aby som sa rozplakala a nechcete, aby som rozplakala vás*, reagovala svedkyňa č. 3, keď sme sa pýtali na detaily pobytu v Osvienčime. Dlhé, plynulé rozprávanie sa však obyčajne spája s postupným odbúravaním aj vedome postavených bariér. Sprievodným javom svedectiev je často už spomínané dojatie či plač: obyčajne stačila krátka prestávka a v rozhovore bolo možné pokračovať. Prudké reakcie vyvolali najčastejšie spomienky na smrť, poníženie či utrpenie rodičov (najmä smrť matky, resp. poníženie otca): *Tak smutno sa na mňa dívala. Akoby vedela, kam ide...* (svedkyňa č. 24); *Tak sme stáli a môj nebohý otec zakašlal a na to - nie Nemeč, ten gardista, ten Slováč: 'Nevieš kludne stáť?' a dal mu jednu facku. Stali sa, samozrejme, oveľa horšie veci, ale to bolo najhoršie, čo som zažila, že stojím za mojím otcom a vidím, že jeden chlapík, jeden mladík, dá mu facku a ja tam stojím a nemôžem robiť nič. Ani hovoriť, ani nič* (svedkyňa č. 5).

Technika výskumu

Bežne sa na rozhovore zúčastňujú dvaja moderátori² a kameraman s kamerou SVHS. Účasť viacerých osôb má veľký význam. Umožňuje spoluprácu pri kladení otázok, ale aj v prípade fyzických či psychických problémov svedka. Trvanie jednotlivých rozhovorov sa líši. Dĺžka nahrávky zatiaľ kolíše od 33 do 365 minút. Najčastejšie sa pohybuje okolo hranice dvoch hodín (priemer je 115 minút). Svedok môže kedykoľvek požiadať o ukončenie rozhovoru, urobiť prestávku, napiť sa kávy alebo vody. V prípade silných emócií sa najskôr otočí kamera iným smerom, prípadne sa vypne aj zvuk a nasleduje prestávka. Svedkovia majú právo aj dodatočne interview doplniť alebo požiadať o vymazanie niektorých častí. (Túto možnosť využili zatiaľ len traja; ani raz sa to netýkalo obdobia holocaustu. V jednom prípade požiadala svedkyňa o vynechanie niektorých mien; ďalšie dve žiadosti sa dotýkali rodinných záležitostí v súčasnosti.)

Vlastný výskum sa skladá z niekoľkých častí:

a) Predbežný kontakt

Prvé kontakty so svedkom majú individuálnu podobu: môžu prebehnúť pri náhodnom stretnutí na ulici, na spoločenskom podujatí, v súkromnom byte, telefonicky atď. Cieľom je oboznámiť sa so svedkovými zážitkami a pripraviť tak pôdu na vlastný rozhovor. Skúsenosti ukázali, že nie každý dokáže svoje rozprávanie zopakovať ešte raz v štúdiu. Pri nahrávke sa niektorí odvolávajú na fakt, že „toto“ už raz povedali. Preto sa dnes pokúšame pri predbežných kontaktoch získať len orientačné informácie a vyhýbame sa podrobnostiam.

b) Videonahrávka

Všetky dosiaľ uskutočnené rozhovory sa konali v neutrálnych priestoroch štúdia (v Ústave etnológie SAV) alebo kancelárie (Košice, Galanta). Možnosť nahrávať v domácom prostredí sa zatiaľ nerealizovala. Základný model výpovede, na ktorý orientujeme svedka už pri predbežných kontaktoch, je na pohľad jednoduchý: jeho úlohou je voľne porozprávať svoj životný príbeh. Ideálna schéma predpokladá základné autobiografické údaje, úvodnú stručnú rekapituláciu detstva a mladosti (rodinné pomery, prostredie, v ktorom svedok vyrastal, vzťahy k nežidovskému okoliu). Postupne sa ťažisko presúva na obdobie holocaustu. Rozhovor väčšinou končí zaradením sa do civilného života po návrate domov; v prípade záujmu však má možnosť priblížiť aj svoje osudy po druhej svetovej vojne.

Priebeh rozhovoru sa vyvíja priamo úmerne získaným poznatkom a skúsenostiam výskumníkov. Jednotlivé výpovede neraz obsahujú intímne podrobnosti a sú prejavom dôvery svedkov voči ľuďom na druhej strane stola. Po formálnej stránke nemajú rozhovory unifikovaný charakter. Moderátori podľa možnosti do toku spomienok nezasahujú, aby nenarušili sústredenie svedka a plynulosť rozprávania. Platí to aj v prípade, že niektoré údaje nie sú celkom jasné, resp. odporujú tomu, čo uviedol už predtým. Zásah moderátora sa očakáva len vtedy, keď sa svedok nevie odpútať od nepodstatných tém, dlho mlčí alebo podlieha emóciám. Dopĺňujúce a upresňujúce otázky nasledujú až potom, keď svedok považuje svoj príbeh za ukončený. Nie sú štandardizované, ale reagujú na každého svedka individuálne. Len niektoré sa pravidelne opakujú (pocity pri oslobodení; kedy mal najväčší strach; osudy rodinných príslušníkov; prijatie pri návrate domov atď.). Ak interview prekročí dĺžku kazety (3 hodiny), môže sa dokončiť v inom termíne.

c) Neformálna komunikácia

Ukončenie nahrávky znamená psychické uvoľnenie. Po pravidelnej otázke „aký som bol/ bola“ nasleduje najčastejšie neformálna komunikácia. (Niekedy prichádza až pri odprevádzaní svedka/ svedkyne zo štúdia.) Rozhovor prináša údaje psychologického charakteru, ale aj

vecné informácie. Svedok neraz spontánne spomína na podrobnosti, ktoré zabudol a koriguje prípadné nepresnosti. (Niekedy sa s jeho súhlasom znovu zapne kamera.) Atmosféra uvoľnenosti často inšpiruje k detailom, ktoré „verejne“ na kameru nedokázal či nechcel sformulovať: *Ale to som vám nepovedal, ako gardisti kopali mamičku, keď ju viedli cez námestie; - Bola tam aj jedna sviňa, čo nás udala. Ale nechcela som o tom hovoriť, jeho deti ešte žijú.*

d) Osobné materiály

Doplnkom ústneho svedectva sú ďalšie pramene (písomné spomienky, denníky, úradné dokumenty, rodinné fotografie, publikované novinové články, rozhlasové či televízne relácie, ktorých sa zúčastnili atď.).

Charakteristika svedkov

Výber svedkov je jednoduchý a zložitý zároveň. Jedinými kritériami sú osobné zážitky z obdobia holocaustu a ochota rozprávať o týchto skúsenostiach pred kamerou. Vo veľkom počte prípadov je však potrebné prekonať nedôveru svedkov a odpor voči „televízii“. Nie je výnimkou situácia, že po prvých slubných kontaktoch ľudia (často pod vplyvom detí či iných príbuzných) odstúpia, takže rozhovor sa napokon neuskutoční.

Vo vzorke výrazne prevládajú ženy (v pomere 21:12). Všetci v súčasnosti žijú v Bratislave alebo v Košiciach,³ častejšie však pochádzajú z prostredia malého mesta alebo dediny. Prevládajú rodáci z východného Slovenska (kde bolo medzi vojnami židovské osídlenie najhustejšie), zastúpené sú však aj iné oblasti (Bratislava, Košice a okolie, Piešťany, Topoľčany, Ilava, Kysuce, Holič, Žilina, Orava, Zlaté Moravce, Sereď atď.).

Vek svedkov sa pohybuje v pomerne širokom rozpätí (nar. 1909, resp. 1941), logicky však prevládajú najstaršie vekové skupiny: viacerí prekročili osemdesiatku a živo si pamätajú na časy monarchie. Najmladší sa narodili počas vojny (1940, 1941). Vekové rozdiely znamenajú nielen odlišnú skúsenosť. Sú zároveň dokladom, že holocaust si vyberal *obete* všetkých vekových kategórií.

Z náboženského hľadiska vzorka ako celok dokumentuje vnútornú diferenciáciu židovskej komunity na Slovensku. Svedkovia boli väčšinou vychovaní v ortodoxných židovských rodinách. Mnohí z nich však vzťah k náboženstvu stratili: niektorí sa už pred vojnou aktívne hlásili k sionistickým alebo ľavicovým organizáciám (sociálna demokracia, komunistická strana, resp. Hashomer Hacair). Iných „presvedčili“ osobné zážitky holocaustu. *Povedzte, môže byť boh, keď toto všetko dopustil?*; Zo sociálneho hľadiska, na rozdiel od všeobecne rozšírených predstáv, pochádzali prevažne z nižších alebo stredných vrstiev: rodičia boli roľníci, malí a strední obchodníci. Žili najmä na vidieku alebo v malých mestách.

Obsah svedectiev

Každá výpoveď má individuálny priebeh. Pri predbežných kontaktoch sa síce pokúšame utvoriť určitú základnú kostru (viac-menej spoločnú), nie vždy však je možné alebo účelné sa jej pridržať. V podstate orientujeme interview do troch okruhov problémov:

a) Predvojnové pomery: Detstvo a mladosť, rodinné pomery, židovská komunita v tomto prostredí, vzťah k majoritnej spoločnosti. Materiál tohto okruhu obsahuje mnoho reálií etnologického charakteru a ako celok približuje postavenie židovskej menšiny v rôznych oblastiach Slovenska. Viacerí svedkovia však začínali svoju výpoveď priamo „in medias res“, resp. boli primladí, aby si pamätali podrobnosti zo života v tomto období.

Pri rozprávaní o mladosti prevažujú informácie o rodine. Zaujímavé sú údaje o židovskom školstve (cheder, ojedinele navštevovali aj vyššiu náboženskú školu ješivu). Smerom k majoritnej spoločnosti väčšina svedkov zdôrazňuje dobré vzťahy s prostredím, v ktorom žili. Spomienky charakterizuje vzájomný rešpekt náboženského a kultúrneho presvedčenia: *U nás žili ľudia v dobrom. Boli u nás židia, rímskokatolíci, grékokatolíci, kalvíni a dokonca aj salviši. Nenapadá ma v rýchlosti teraz ich názov, ako sa oni v skutočnosti menujú, ale hovorím to preto, že ľudia tam žili rôzneho náboženstva a žili v porozumení* (svedok č. 6). Prípadné konflikty nehodnotia ako prejav antisemitizmu, ale pripisujú im osobný (a skôr okrajový) charakter. Len výnimočne sa objavujú informácie, akou je spomienka svedkyne č. 41 na rabovačky v židovských domácnostiach po prvej svetovej vojne. Konfliktné situácie sa častejšie spomínajú v mestách než na vidieku. Viackrát sa objavil motív stredoškolského profesora, ktorý vyhlasuje, že Židia sa nikdy nemôžu naučiť poriadne po slovensky (svedkovia č. 2, 6, por. aj Kalina 1994).⁴ K narušeniu týchto vzťahov došlo až v období Slovenského štátu.

b) Obdobie holocaustu. Najviac materiálu sa (v súlade s témou projektu celkom logicky) viaže s rokmi 1939-1945. Jednotlivé príbehy sú individuálne: nie je možné ani správne merať či porovnávať mieru utrpenia jednotlivcov. Doba a jej zákony ohrozovali každého, spôsob prežívania a prežitia má však prvky jedinečnosti. Zaujímavý je každý osud: jednak sám osebe, ale aj ako kamienok do mozaiky, ktorá v konečnom dôsledku vytvára akúsi „mapu holocaustu na Slovensku“. Spomienky zachycujú postupné zavádzanie opatrení proti Židom (rôzne obmedzenia, arizácia, povinné nosenie hviezdy), ale aj deportácie, pobyt v táboroch a pokusy vyhnúť sa im, resp. postoje príslušníkov majoritnej spoločnosti.

Ťažisko tvoria zážitky z koncentračných táborov, resp. ilegálny život s falošnými dokladmi v mestách či na vidieku, skrývanie sa v lesoch, ale aj skúsenosti tých, ktorí žili legálne ako držitelia rôznych výnimiek. Spomínaná jedinečnosť prežívania sa výrazne prejavuje v popisoch situácií, ktoré prežilo viac ľudí spoločne, takže vonkajší rámec je rovnaký (koncentračný tábor, zážitky vojakov VI. práporu atď.).

Zaujímavé rozdiely sa prejavujú v rovine sebahodnotenia. Väčšina svedkov pristupuje k faktu záchrany fatalisticky. Zdôrazňujú, že holocaust prežili bez vlastného pričinenia, vďaka Bohu, náhode, šťastiu, osudu atď.: *Rozhodne nezáviselo nič odo mňa. Boli to buď okolnosti alebo vedenie nejakej vyššej vôle* (svedkyňa č. 27); *Keď mi niekto povie, že som bol šikovný, hneď mu poviem, že som šikovný nebol, že to bola len náhoda, že som to prežil* (svedok č. 12). Pokiaľ sa objavuje aktívnejší prístup, ide takmer bez výnimky o ľudí, ktorí sa vyhli transportom a mohli tak zobrať svoj osud aspoň čiastočne do vlastných rúk (ukrývali sa, mali falošné doklady, „bunkrovali“ a pod.). Svoju záchranu pripisujú nielen „nadprirodzeným“ silám, ale aj vlastným schopnostiam a najmä pomoci iných. Takéto postoje sú však skôr ojedinelé: *Zhluk okolností a najmä že existujú dobrí ľudia* (svedok č. 6); *Za prežitie vďačím tomu, že žijú dobrí ľudia. Ale aj tomu, že vždy sme hľadali východisko zo situácie a vždy sme si povedali, že musíme prežiť* (svedkyňa č. 26); *Boh, moja šikovnosť a dobrí ľudia* (svedkyňa č. 30). Väčšie rozdiely sa prejavujú v hodnotení postojov okolitej spoločnosti. Tí, ktorí boli v koncentračných táboroch, pristupujú ku konaniu členov majoritnej spoločnosti väčšinou kritickejšie. Na druhej strane svedkovia, ktorí prežili holocaust na Slovensku (v úkryte, na falošné papiere a pod.), sa vyslovujú pozitívnejšie a zdôrazňujú pomoc okolia.

Záver

Projekt *Oral History: Svedectvo tých, ktorí prežili holocaust* nie je ukončený. Doterajšie výskumy priniesli síce širokú škálu poznatkov o tejto dobe, no zozbieraný materiál nedovo-

MINISTERSTVO VNÚTRA

LEGITIMÁCIA

pre Žida žijúceho v miešanom manželstve
a jeho rodinných príslušníkov.

Okres.....Skalica

Číslo.....5.....

Dobový dokument. Všetky foto reprodukovala H. Bakaljarová

Notársky úrad v Holíci.

7. j. 1942/1942.

P r e a v o l a n i e .

.....obyvateľ z Holíca
dne v roku 1942 s rozkazom okresného úradu v Skalici č.
..... sa vyzývate, že dňa 3. marca v zasaďacej miestnosti okr. úra-
du v Skalici k prezentácii Židov ste povinný sa pod tarchou
..... osobne sa dostaviť.

V Holíci, dňa 25. februára 1942.

Na stráž! /

ved. notár.

Dobový dokument

luje zatiaľ vysloviť definitívne závery. Už v prvej fáze však možno konštatovať, že táto problematika si zasluhuje zvýšenú pozornosť nielen etnológie, ale aj ďalších spoločenských vied. Pri jej riešení je totiž nevyhnutný interdisciplinárny prístup.

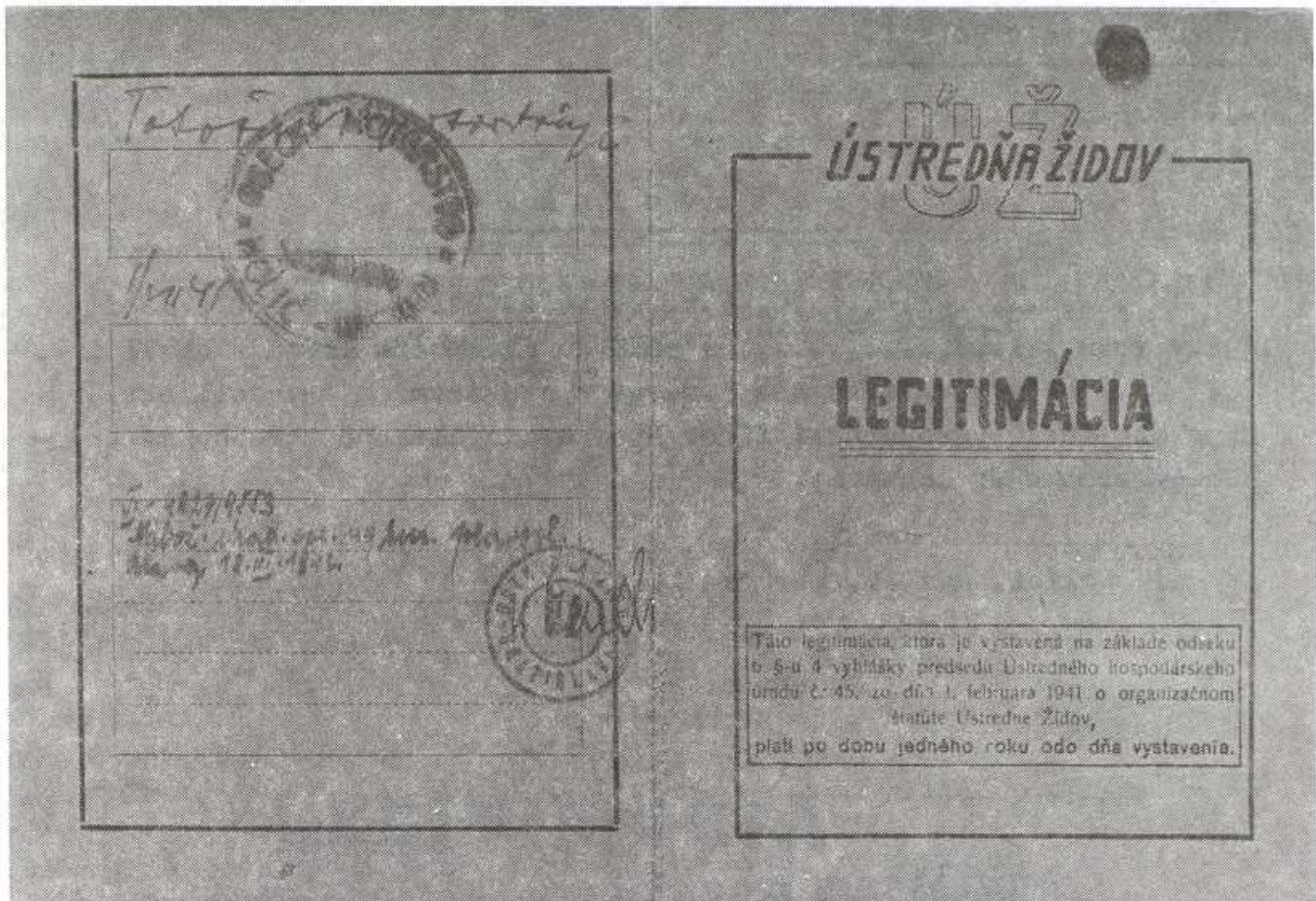
Príloha

Na ilustráciu uvádzam niekoľko úryvkov, ktoré majú aspoň čiastočne zdokumentovať osudy židovských občanov počas druhej svetovej vojny. Jednotlivé svedectvá zoradujem tematicky do štyroch skupín:

a) Začiatky holocaustu

Potom prišiel ten tridsiaty ôsmy rok, zo školy ma dali von a naša obec pripadla Maďarsku a my sme sa stali Maďarmi. Vtedy ešte... my sme sa tešili tomu. Tak ja som tomu vtedy toľko nerozumela, len pamätám sa, že ja som mala vtedy strýka vo Francúzsku a ten telefonoval, že kde naše územie pripadlo, a keď sme povedali, že k Maďarsku, tak sa veľmi tešil. Lebo vtedy bolo pre nás Židov v Maďarsku to prostredie lepšie, než tu. Na Slovensku sa už začali tie protižidovské veci a v Maďarsku ešte sme mali relatívny pokoj (svedkyňa č. 24).

Samozrejme, že potom neskôr, v štyridsiatom roku, sa pomery zhoršovali. Zhoršovali sa preto, že gardisti sa objavili aj v Mikuláši. Boli také večer pochody, najmä pred židovskými doma-

Dobový dokument

mi, s výkrikmi 'Slovensko Slovákovi, Palestína Židákovi'. No tak proste... (plač) padlo nám to zle. Padlo to zle rodičom, padlo to zle mame... A vlastne to bol začiatok tej ťažkej doby. Jedného rána, v sobotu nad ránom, keď otec ešte pracoval v našej pekárni, tak počul na tej kovovej rolete... niekto tam búchal. Tak on povytiahol tú roletu a si všimol, že je všetko popísané antisemitickými heslami. No otec, on bol tvrdý človek. A keď videl toho chlapa s tou farbou bielou, tak chytil to vedro a praštil mu ho na hlavu. Malo to súdne pokračovanie... (svedok č. 4).

Mňa vlastne, je to paradoxné, ale mňa vlastne to ÚŠB a to gestapo zachránilo pred tým, aby som bol deportovaný, lebo však prvý deport boli mladí chlapi a dievčatá. Vtedy ja som bol v base a dobre si pamätám, ako mi niektorí ÚŠBáci pri výsluchu povedali: 'Ty sviňa, ty máš byť rád, že si tu'. A ja som to nechápal... (svedok č. 37).

b) Transporty, koncentračné tábory

Ja som bola prvá, ako ma zezbrali z domova. To bolo 22. marca 1942. Rodičia už neboli mladí a boli veľmi zničení, keď prišiel žandár pre mňa ráno, že musím ísť do mesta. Prišli sme do mesta a tam už bolo nazhromaždených asi tristo dievčat v jednej veľkej sále. No, už boli autobusy pristavené, už nás viezli do Prešova. Poobede sme nasadli na riadny vlak a už nás viedli do Popradu. Tam nás dali do jednej školy, aby sme si oddýchli. Asi neboli pristavené tie vagóny do toho Poľska ešte, takže sme museli tam. Dali nám takú slamu na zem a tak sme sedeli na tej slame a čakali, kedy nás dajú do tých vagónov. Tie vagóny boli

pristavené tak nad ránom a nás strkali do tých vagónov jak dobytok. Tak sme išli celý deň, celú noc až sme prišli do toho Auschwitzu (svedkyňa č. 1).

V štyridsiatom štvrtom bola Veľká noc v marci. A Veľká noc končila, pamätám si to ako dneska, v sobotu. No, bolo nás šesť detí, bolo treba chleba upiecť, tak mamička poslala brata do obchodu, aby doniesol droždie. A už v dedine, jak začínala, lebo my sme bývali vonku z dediny, tak ho zastavila hliadka a nepustili ho. No a náš sused, môj otecko bol kováčom, on sa u nás učil, prišiel povedať mamičke, že už všetkých Židov berú. No tak nebolo už času chleba napiecť... No tak prišli Nemci, tak sme nasadli na voz a sme nemali chleba. Deti boli ešte menšie, chceli chleba, tak ľudia vedeli, že jak je, lebo oni s nami tam žili, tí kresťania. Vedeli, že jak to u nás pokračuje, keď sú sviatky pesachové. Tak jak nás niesli cez dedinu, tak každý dačo doniesol. Chleba, koláče, čo ja viem... (svedkyňa č. 18).

Tú cestu si nevie nikto predstaviť, kto to nezažil. To bola horúčava v auguste. V jednom vagóne nás bolo...no do dvesto. Tam sme nemohli...tam sme len stáli. Neboli žiadne vedrá... nám tam nedali ani na vodu, ani na výkaly a zobrali nás do Osvienčimu (svedkyňa č. 24).

Jedno ráno nás všetkých naložili do dobytčáku a smer Plawecz, teda Polsko... Bol tu lekár, ktorý... vysoký jak hora a silný jak hora, ktorý sa zbláznil a v tom ošiali bil okolo seba všetko. Ľudia, aspoň niektorí, lízali vodu z vagónových stien, až kým sme došli do Osvienčima... Tu začala selekcia... Po selekcii nám dali nejaké šaty. Keď sme sa videli, nevdojak v tej strašnej hrôze sme sa museli jedna druhej smiať. Ja som dostala jedny večerné šaty. Priesvitné, bez spodného prádla, môžete si myslieť... Čierne večerné šaty, to bolo v novembri, bola už zima, a v tých šatoch, čo ja viem, som nemala ani raz nádchu (svedkyňa č. 23).

Potom nás navagonirovali do tých vagónov ako dobytok, tam sme boli a všetko sme tam robili, čo i veľkú potrebu i malú, a bez jedla, bez vody, bez všetkého sme šli až do Osvienčima. Tam nás povyhánali. Keď zastal vlak, nás povyhánali a tak sme išli na Brzezińki, kde selekcia bola. Tam nás oholili komplet, dali nám jedny šaty, dreváky na nohy, a tak... Ešte jeden moment. Mamička prišla s nami, lebo ona tak dobre vyzerala ešte, boli sme tri sestry a ona tak do štvorradu. Ale mali sme jedného brata, tak on ostal sám, nemal s kým ísť, tak začal plakať. A Mengele ho chytil za ruku a sa ho pýtal, že prečo plače. Že nevie, kde je mamička. Tak povedal mu nemecky, poď, ja ti ukážem, kde je mamička. Tak začali hľadať od prvej rady až do konca. Našli mamičku a vytiahli ju z rady a musela ísť s ním hneď do krematória (svedkyňa č. 19).

Mengele sa pri mne pristavil a pýtal sa ma, že jak som stará. Ja som povedala, že mám osemnásť rokov a ja som vtedy mala trinásť rokov. A tým som sa s mamičkou dostala na tú pravú stranu, lebo som oluhala svoj vek... A večer som stála celapel (Zählappel) a ten celý život v Birkenau sa skladal z večného stánia celapelu, ráno a večer niekedy do nekonečna, lebo tam celý ten tábor bol obkolesený drôtmi, v ktorých bolo, bolo elektrické vedenie. A keď niekto to už nevydržal psychicky, hodil sa o tie drôty a tým skončil. A keďže s nemeckou presnosťou im nesesedel počet v tábore, tak sme stáli do nekonečna, kým oni neobjavili tú jednu mŕtvolu (svedkyňa č. 22);

A prišli sme pred selekciu Mengeleho a ja som ešte povedala, z jednej strany som ja držala mamičku, z druhej strany sestra, a ja som mu ešte povedala, že prečo musí ísť na druhú stranu, veď nemáme malé deti. On sa jej opýtal, ako je stará. Povedala, že 49, na päťdesiaty... No, tak trval na tom, že aby šla na druhú stranu. A povedal mi, že dúfa, že sa s ňou večer stretne. A tej chvíli som mu povedala, že Danke schön. Skutočne, ja som v tej chvíli som... som mu uverila. Ale potom, ako sme išli a videla som to veľké priestranstvo, tak som rozmýšľala, že ako sa tu dá stretnúť, to neni možné, aby sme sa tu stretli. A mamičku mám stále pred sebou. Tak, ako tam zastala. Povedala mi, že 'o teba nemám strach, ale nikdy neopusti Trídu' (svedkyňa č. 24).

Tam tá latrina...to bolo jedno nešťastie, to boli proste len diery v rade. Nevieť koľko, tak dvadsať z jednej a dvadsať z druhej strany. Každý sa tam tlačil a bilo sa tam o miesto. Hajzlpapír, to bol neznámy pojem (svedkyňa č. 3).

To bol vlastne najväčší problém môjho pobytu v koncentráku (Bergen Belsen - P.S.) - že prídem o matku. Že tam ostanem sám... Inak sme mali pokoj. Mali sme taký plac, tam sme sa cez deň hrali s kamienkami, drievkami. Najčastejšie sme boli pri tej kope mŕtvol. To bolo najzaujímavejšie (svedok č. 39, v tom čase šesťročný).

Tak ráno sa dávalo niečo, čo nazývali pyšne čajom... To bola taká vlažná hnedá brečka, k tomu nič. Na obed bola jednotná polievka. Strašná to bola žbrnda. Keď som to prvýkrát dostala, mne úplne sa hnusilo, nevoňalo mi to, no proste bolo to tak, ako čo sa dáva prascom. Ja som povedala materi, ja nie som schopná to jesť. Stála nado mnou a povedala mi veľmi múdro: toto musíš vypiť, lebo iného ti nedajú a ja chcem, aby sme to prežili voľajako. Tak som sa to naučila, vypila som to... Večer potom dávali porcie chleba (svedkyňa č. 3).

Sme hladovali a pri tej práci sme snívali, že čo budeme variť, keď prídeme domov (Čo ste varili? -P.S.) Hm, hm. hm. Fazulovú polievku a rezance s makom najčastejšie... (svedkyňa č. 17); - Každý deň sme o jedle rozprávali. Každý deň, len vidieť chlieb pred sebou celý (svedkyňa č. 19).

Pre mňa to bol ten najhorší tábor v Plašove. Také veľké balvany sme museli chytiť. A tam boli kapovia s čiernym trojuholníkom. To boli vrahovia, nemeckí vrahovia. Keď si človek náhodou uchytil menší ten balvan, tak už dostal bičom a chytro musel robiť. Alebo keď videli, že niekto mal omotanú ruku handrou, tak to bola najväčšia drzosť. Raz sa sestra obzrela na takom apeli, že či som tam a bloková ju hneď dala na celý deň klačať do kaluže... Tam som raz videla, ako pes, taký vlčiak, odkúsol žene prsia... (svedkyňa č. 22).

Ale ja som dostala ten týfus, čo mi stroj chodil v hlave, hučalo mi stále v hlave akoby okolo mňa išlo auto stále. Mala som štyridsiatku horúčku. Tak som sa presťahovala do toho revíru. V jeden deň príde Mengele s esesákmi: 'Všetko von z bloku'. No, všetko muselo ísť von z bloku... A naraz Mengele mi hovorí: 'Vy choďte do bloku' a na mňa ukázal, 'a pozrite, či niekto neostal na kójach'. A ja som išla. Ako som išla, ja neviem ako som išla, čo bolo, že som sa dostala na tú kóju a ja neviem, či som odpadla alebo zaspala, či čo. Som tam ostala na tej kóji. On zabudol na mňa. Ja vstanem z kóje, idem k okienku, vidím posledné nákladné auto, čo ich zobralo. Z 1500 dievčat sme zostali sedem (svedkyňa č. 1).

c) Slovensko

To bol rok 1942, kedy začala tragédia slovenských Židov. Pochádzam z dediny blízko Sereďe, bývali sme na jednom majeri a tam prišli sereďskí gardisti a chceli zbiť môjho otca a môjho brata. A moji rodičia keďže počuli, že zastalo na dvore auto, mali sme zadný vchod smerom do záhrady, uzamkli to a ušli. Ostala som v byte sama, na to som sa zobudila, že nado mnou stál jeden maskovaný v uniforme, videla som mu len oči a keďže som sa prebudila, prišiel k posteli a povedal: 'Neboj sa, tvoji rodičia ušli, ale my ešte prídeme, ty len zostaň v posteli'. A tak odišli (svedkyňa č. 22).

Teraz by som chcel ešte niekoľko myšlienok o VI. prápore povedať... Tretieho marca štyridsaťjeden sme boli pozvaní do Čemerného a nevedeli čo s nami. Tak najprv sme cvičili, samozrejme nie so zbraňou, ale s lopatami a krompáčmi. To bolo stupidne vpravobok, vľavobok, k zemi a plížením vpred, dneska ešte mi znie v ušiach tak to, až ma nadhadzuje. A jednoduchí chlapci z východného Slovenska alebo aj z Podkarpatskej Rusi, tí boli naši predáci, tí s nami cvičili to vpravobok, vľavobok. Iný výraz ako stupidný, stupidnosť, pre to nemám. Potom nás rozdelili, tisícdivsto ľudí, na rôzne stavby, k rôznym posádkam. Tak sa dostali chlapci niektorí do Humenného, niektorí neskoršie do Sabinova, do Liptovského

Rodinný dokument o spôsobe života a ľudoch, ktorí zostali už len spomienkou.

Petra, do Jura, kanál robiť, do Lábu, do Zohoru, kde po tom kvázivýcviku s krompáčom a lopatou robili práce, ktoré bolo práve potrebné robiť. No a boli, zdôrazňujem, medzi nami aj úplne nábožní chlapci, ktorí košer jedli a mali svoju špeciálnu rotu, ktorá odišla z Čemerného do Humenného. Toto trvalo do roku štyridsaťtri, do konca mája (svedok č. 6).

Na Patrónke sme strávili dva dni. Na spanie tam boli prične. Po dvoch dňoch nás autami odviezli na zastávku pri Červenom moste a tam nás naložili do osobného vlaku. Odviezli nás do Žiliny. Nakladali nás večer, aby nikto nevidel, že nás odvážajú. V Žiline je odbočka na Rajec, kam nás odviezli... Tam sme čakali asi do desiatej, kým pristavia gardisti nové vagóny. Vagóny pristavili a postupne vyprázdňovali osobný vlak, ktorý prišiel od Bratislavy. Tie vagóny stáli na zastávke, keď pri vlaku prechádzali traja gardisti. Bol to Laco, spolužiak od mojej sestry. Keď sa priblížili k oddeleniu, kde som sa pozerala z okna, Laco ma spoznal a spýtal sa ma: 'Čo tu robíš?' Na to som mu povedala: 'Laci, pomôž mi'. On odišiel preč a za chvíľu sa ozvalo z rozhlasu, aby Irena N. vystúpila. Popri vagóne bol svah a taká lúka a všetci, ktorých vyzvali, šli na tú lúku... Ostatných pritom nakladali do dobytčích vagónov. Nezabudnem na to, ako na opačnej strane kolajú stáli staré babky a tleskali (svedkyňa č. 9).

Druhý môj zážitok sa datuje na ďalšiu situáciu, keď gazda bol nútený nás rozdeliť, pretože nebol schopný umiestniť nás všetkých (svedok, jeho mladší brat, rodičia a starí rodičia - pozn. P.S.) u nejakých ďalších ľudí a ja som musel byť odlúčený od rodičov. A vtedy som bol jeden týždeň schovaný v maštali vedľa našej izby, kde som ležal vo válove prikrytý senom. Viete si predstaviť štvorročné decko, keď krava vám z toho sena žuje pri vašej hlave a mne bolo jasne povedané, to neviem dodnes pochopiť, ako som to dokázal dodržať ako štvorročné decko, že nesmiem kričať, nesmiem plakať, nesmiem volať, musím byť ticho, keď potrebujem ísť na záchod, tak vyliezť z válova a vedľa kravy to spraviť... Takto som tam prežil jeden týždeň, kým situácia sa ukludnila a mohol som sa vrátiť k rodičom... Následok toho sa na mne prejavoval, že v podstate až do osemnásteho roku života som sa veľmi zajakal. Ja som nebol schopný vypovedať jednu súvislú vetu a v základnej škole som bol nútený napríklad odpovedať tak, že celé moje odpovede som ja ako jediný žiak v triede písal na tabulu (svedok č. 31, nar. 1940).

Matka sa hrozne bála. Bála sa hlavne o mňa, musím povedať. Ona ma skrývala vlastným telom, keď raz k nám prišli Nemci. My sme mali situáciu, že okolo zemlianky tri metre od nás kráčala nemecká skupina piatich vojakov po zuby vyzbrojených a oni sa len báli, aby som nemukol. Takže mama ležala na mne, svojím telom skrývala ma a hladkala ma a prosila ma, aby som bol ticho, lebo každé hlasné slovo znamenalo... Oni strielali do zeme, skutočne, vedľa tej zemlianky strielali do zeme. Nenašli nás... (svedok č. 35, nar. 1941).

Je to paradox, ale bola som šťastná, keď bombardovali, lebo to bol jediný okamžik, kedy som sa cítila byť rovnocenná s ostatnými (svedkyňa č. 27; podobne aj č. 22, 24);

Keď som bola úplne malá, tak sme bývali v Krušovciach. To je dedina pri Topolčanoch. A tam ma tí sedliaci, u ktorých sme kedysi bývali, u nich som bola nejaký čas. Oni ma bez všetkého zobrali... (svedkyňa č. 16).

V tej Slatinke...bolo to tam dosť divoké. My sme bývali v takom sedliackom domčeku. Mali sme falošné papiere... A vtedy mamička úplne stratila nervy, lebo sme si mysleli, bohviečo tam s otcom je. No a vtedy som išla na tú komandantúru nemeckú a vyžiadala si cestovné povolenie. Išli sme do Bratislavy. To bol veľmi nešťastný nápad, ale po ceste nechytli nás, hoci tu bola tá možnosť. Ale po ceste šla s nami jedna pani, ktorá sa prejavovala, bolo jasné, že má plné zuby toho režimu. A keďže ja som nevedela, kam pôjdeme, tak ja som sa jej zdôverila. Ona hovorila, že to je veľmi dobré, že som to urobila, lebo na stanici sú aj Nemci, aj naša bezpečnosť a že by sme pravdepodobne neprešli. Ale že jej manžel ju bude čakať, jej manžel je policajt a že on nás prevedie... No a my sme skutočne pri vlaku počkali a ona prišla s takým bodrým Myjavákom s takými fúzami. A ten nás objal, pod jednu pažu

Stará mama nosila zo strachu hviezdú aj doma (svedok č. 35)

mamu, pod jednu mňa, a vitajte rodinka, už sme vás čakali a takto pekne nás previedol a zaviedol k sebe domov (svedkyňa č. 11).

Na, raz sme sa vrátili a jedného pekného dňa, to mohlo byť k večeru alebo poobede alebo doobedu, neviem už, tak nás obklúčili. Nás obklúčila tá horská skupina esesákov, tie horské oddiely esesákov so psami. Oni robili čistky tých hôr, lebo hľadali partizánov. Oni proste obklúčili tú chatu, prišli dnu a... Tá druhá dievčina mala nohavice a ja som mala tiež nohavice. Ja som ju predtým nikdy nevidela. A nás dve zobrali. Tú profesorku nechali tam, lebo mala normálne šaty. A o nás povedali, že sme partizánky. A zobrali nás... a ťahali nás cez hory až nás pripojili... ale kým nás pripojili, tak ja som sa začala s tým jedným rozprávať. To boli takí mladí chlapci. A tá Marta ma stále štuchala, že nech nerozprávam. A ja som dosť dobre vedela po nemecky, tak som rozprávala. Neskôr sa ma pýtali, či som partizánka, tak ja som im samozrejme povedala, že nie. Ja som mala vymyslenú takú story, že som z Lučenca, že tam bombardovali a že ja som bežala odtiaľ pred bombardovaním, lebo pred frontom lebo pred čím. No a som sa ešte tak opýtala, že čo by povedala jeho matka, keby videla, že naháňa mladé dievčatá po horách so psami. A on povedal, že teda by ho asi nepochválila, že by sa asi hanbila. A že mali v Alpách taký športový hotel.

No a tá Marta do mňa stále štuchala, a potom som aj prestala s ním hovoriť a potom nás pripojili k skupine takých 23 ľudí. To viem preto, to vám potom poviem, prečo viem, že ich bolo 23. Boli tam aj ľudia z Novák. No, ja som sa samozrejme tvárila, že ich nepoznám a oni že ma tiež nepoznajú. A došli sme do nejakej dediny, už neviem ale, aká to bola dedina, a bol už skoro večer. A ten jeden esesák mi hovorí, 'a vy dve zmiznite'. On nás... lebo tých 23 ľudí odstrelili. Proste... To som sa dozvedela ešte na horách. Ale... proste odstrelili ich hneď v tom lese...

Potom tak sme išli, išli a išli a dostali sme sa do Lupče. Lupča pri Bystrici. A tam sme sa ubytovali v škole, kde boli evakuanti. My sme tam s nimi nejaký čas bývali. A ja som raz išla dolu do Lupče a chytil ma tam jeden vlasovec a hovorí: 'Slečna, ty si židovka'. A ja som povedala, 'Ja nie som židovka'. A on zasa: 'Slečna, ty si židovka'. 'Ja nie som židovka'. A on ma zatiahol pod bránu. Oni pod bránou strielali ľudí. On ma zatiahol pod bránu a hneď mi zobral, mala som takú tenkú zlatú retiazku a hodinky, to mi hneď vzal. A hovorí, tak keď nie si židovka, tak sa pomodli očenaš. A ja som vedela očenaš zo školy. Tak som ho odmlela. A on potom bol nejako na pochybách. Tak hovorí, povedz čo sa robí na Štedrý deň. Ja okrem toho, že je polnočná, som nič nevedela. Tak, že ide sa na polnočnú. On ma pustil. Odišiel (svedkyňa č. 16).

V Sereďi potom... Tak ťažké pomery boli aj tam, ale boli sme šťastní, že sme s tou mamou. A stále sme dúfali nejakým spôsobom, že nepôjde transport. Vagóny boli pripravené. Až ale prišiel ten deň, kedy sa robila selekcia, ten výber, v Sereďi. Tá tetka, teda tá mamina sestra, bola krívajúca. A bol aj jej muž, ktorý mal vyše sedemdesiat rokov už vtedy. On bol šuster obyčajný, mal takú malú dielničku. Sme boli radi, že sme všetci tak spolu. Až prišla selekcia. Všetko nastúpilo k apelu... vedeli sme, že nejaký transport sa chystá, bolo vidno aj na stanici tie vagóny dobytčie, tak sme vedeli, že niekam budú nás odvážať. No tak sme stáli na tom apelplaci. Mama, na ňu sa držala Sárinka, tetka, a mňa sa držala mama. Až do tej chvíle, keď prišiel Brunner, veliteľ sereďského tábora, s tým bičom na psa a tým nás rozdelil. A nikdy viac som mamu nevidel (svedok č. 4).

d) Oslobodenie, návrat domov

To všetko, čo som zažila, bolo nič proti tomu, čo som zažila a videla v Bergen-Belsene. Bergen-Belsen bol tábor smrti. Tu boli ľudia odsúdení na smrť. Boli tam esesáci, ktorí evakovali z Osvienčima. Bola tam jedna krásna esesáčka. Jeden na výzor anjel, ale inak satan, ktorá ničila ľudí. A ja som mala to šťastie, lebo to bolo šťastie, že som videla, ako ju

anglická armáda chytila a odzbrojovala aj spolu s veliteľom tábora Kramerom, ktorý tiež prišiel z Osvienčima (svedkyňa č. 23).

2. mája som išla robiť, do kuchyne robiť. Naraz, jak som pri tých zemiakoch, jak tam pri tých zemiakoch robím, kukám, prepánajána, kotle sú plné v tej kuchyni, plné kotle s jedným, a tu ani jedna kuchárka neni, ani jedna esesačka neni, nikto nič a ja tam, v tom druhom odeleni si robím so zemiakmi. Tak ja som bola tak, že som zebrała ten kybličok a strkala do kotla a som si vybrala tu polievku, to husté, išla som na blok. A už ani v strážnych budkách neboli ti esesáci. Tak nas druhého mája oslobodili. Tak poobede prišli Angličania a druhý den prišli Rusi nas oslobodiť (svedkyňa č. 1).

Bolo to piateho mája, sme došli na jednu stanicu, nevedeli sme, kde sme, čo sme, naraz sa aj ten vermacht od nás stratil. A vagóny už nezamkli, ale zavreté boli dvere, len kladky dali dole. Niektoré dievčatá boli také opovážlivé, tak vyšli z tých vagónov. Ja som bola také bojzlivá, ja som sa bála od bitky, bo som párkrát dostala také bitky, že pre nič, za nič, že som nechcela. No ale tie dievčatá boli také smelé, ony šli a dostali sa až do mesta. A tam v meste každý im dával jedlo a povedali nám, že sme oslobodené. No a tie dievčatá, čo boli v meste, sa tak najedli a také boli oslabené, tam ležali, hnačky, prepáčte, dostali a všetko vracali (svedkyňa č. 18).

Strašne moc ich zomrelo po oslobodení. Lebo darmo sa hovorilo väzňom, aby nejedli... Uvarili im takú masnú polievku a tí väzni vyhladovali zjedli... Strašne, strašne moc ich zomieralo. Skutočne, jedna mrtvola pre nás, to už nebolo nič. Skutočne, pri kope mrtvol my sme sa vedeli kludne rozprávať. Ja neviem, takí, takí otupení sme už boli voči všetkému (svedkyňa č. 24).

Pre nás, ktorí sme boli zo Slovenska, prišla loď a síce s nami prišli aj Maďari a čiastočne Rumuni. A síce tri lode. Ale Dunaj bol podmínovaný, takže z Mauthausenu sem, hoci dole Dunajom, sme išli tri dni, dve noci... Ale sme boli na ceste domov. Zďaleka sme uvideli bratislavský hrad, ale to bolo tiež niečo neopísateľné. Prišli sme a všecia sme stáli už hore. Samozrejme, dievčatá plakali, ja, si myslím, som tiež plakala... (svedkyňa č. 5).

Keď som pýtala nazad veci, ktoré sme u nich skryli, hovoril, že im všetko zobrali Rusi. A stáli sme pritom na našom koberci, pred našim porcelánom. Ale čo som mohla robiť? (svedkyňa č. 24).

Tak my keď sme prišli po vojne do Bratislavy, ja som bola zvedavá, že kto prežil a zvedavosť ma zahnila do nášho bytu. My sme bývali na dnešnej Moskovskej, vtedy sa to volalo Tureková. V takom dosť hnusnom činžáku, tam bolo vyše štyridsať bytov, kúpelne sme mali v suteréne, byty nemali svoje kúpelne. Zazvonila som, a vtedy som ešte furt mala tú väzenskú kacabajku na sebe, nemala som si ešte čo poriadneho obliecť. Tá žena sa strašne zľakla a ja som povedala, viete, ja som tá a tá, my sme tu predtým bývali. Ona sa na mňa pozrela a vraví: 'No a teraz tu chcete znovu prísť a my máme odísť?' Som sa na ňu pozrela a som povedala: 'Viete čo, nemám záujem'' (svedkyňa č. 3).

Bol tam jeden veľmi sympatický pán v Ilave, ktorý bol také priaznivec našej rodiny, ktorý z príležitosti nášho návratu vyhodil štyri granáty, ktoré vybuchli samozrejme a nechali veľké diery. Mal z toho obrovské neprijemnosti, ale povedal, že na tú počesť mu to stálo, že sme sa vrátili všetci živí (svedok č. 35).

Teraz sa často razí heslo, že odpustiť, ale nezabudnúť. Viete, neviem, či som odpustila... Nie, možno moje deti, ale ja to odpustiť neviem a zabudnúť tobôž nie. Myslím, že treba o tom hovoriť. Bohužiaľ, aj dnes. A je dobré, aby a o tom hovorilo (svedkyňa č. 23).

mamu, pod jednu mňa, a vitajte rodinka, už sme vás čakali a takto pekne nás previedol a zaviedol k sebe domov (svedkyňa č. 11).

Na, raz sme sa vrátili a jedného pekného dňa, to mohlo byť k večeru alebo poobede alebo doobedu, neviem už, tak nás obklúčili. Nás obklúčila tá horská skupina esesákov, tie horské oddiely esesákov so psami. Oni robili čistky tých hôr, lebo hľadali partizánov. Oni proste obklúčili tú chatu, prišli dnu a... Tá druhá dievčina mala nohavice a ja som mala tiež nohavice. Ja som ju predtým nikdy nevidela. A nás dve zobrali. Tú profesorku nechali tam, lebo mala normálne šaty. A o nás povedali, že sme partizánky. A zobrali nás... a ťahali nás cez hory až nás pripojili... ale kým nás pripojili, tak ja som sa začala s tým jedným rozprávať. To boli takí mladí chlapci. A tá Marta ma stále štuchala, že nech nerozprávam. A ja som dosť dobre vedela po nemecky, tak som rozprávala. Neskôr sa ma pýtali, či som partizánka, tak ja som im samozrejme povedala, že nie. Ja som mala vymyslenú takú story, že som z Lučenca, že tam bombardovali a že ja som bežala odtiaľ pred bombardovaním, lebo pred frontom lebo pred čím. No a som sa ešte tak opýtala, že čo by povedala jeho matka, keby videla, že naháňa mladé dievčatá po horách so psami. A on povedal, že teda by ho asi nepochválila, že by sa asi hanbila. A že mali v Alpách taký športový hotel.

No a tá Marta do mňa stále štuchala, a potom som aj prestala s ním hovoriť a potom nás pripojili k skupine takých 23 ľudí. To viem preto, to vám potom poviem, prečo viem, že ich bolo 23. Boli tam aj ľudia z Novák. No, ja som sa samozrejme tvárila, že ich nepoznám a oni že ma tiež nepoznajú. A došli sme do nejakej dediny, už neviem ale, aká to bola dedina, a bol už skoro večer. A ten jeden esesák mi hovorí, 'a vy dve zmiznite'. On nás... lebo tých 23 ľudí odstrelili. Proste... To som sa dozvedela ešte na horách. Ale... proste odstrelili ich hneď v tom lese...

Potom tak sme išli, išli a išli a dostali sme sa do Lupče. Lupča pri Bystrici. A tam sme sa ubytovali v škole, kde boli evakuanti. My sme tam s nimi nejaký čas bývali. A ja som raz išla dolu do Lupče a chytil ma tam jeden vlasovec a hovorí: 'Slečna, ty si židovka'. A ja som povedala, 'Ja nie som židovka'. A on zasa: 'Slečna, ty si židovka'. 'Ja nie som židovka'. A on ma zatiahol pod bránu. Oni pod bránou strielali ľudí. On ma zatiahol pod bránu a hneď mi zobral, mala som takú tenkú zlatú retiazku a hodinky, to mi hneď vzal. A hovorí, tak keď nie si židovka, tak sa pomodli očenaš. A ja som vedela očenaš zo školy. Tak som ho odmlela. A on potom bol nejaký na pochybách. Tak hovorí, povedz čo sa robí na Štedrý deň. Ja okrem toho, že je polnočná, som nič nevedela. Tak, že ide sa na polnočnú. On ma pustil. Odišiel (svedkyňa č. 16).

V Sereďi potom... Tak ťažké pomery boli aj tam, ale boli sme šťastní, že sme s tou mamou. A stále sme dúfali nejakým spôsobom, že nepôjde transport. Vagóny boli pripravené. Až ale prišiel ten deň, kedy sa robila selekcia, ten výber, v Sereďi. Tá tetka, teda tá mamina sestra, bola krívajúca. A bol aj jej muž, ktorý mal vyše sedemdesiat rokov už vtedy. On bol šuster obyčajný, mal takú malú dielničku. Sme boli radi, že sme všetci tak spolu. Až prišla selekcia. Všetko nastúpilo k apelu... vedeli sme, že nejaký transport sa chystá, bolo vidno aj na stanici tie vagóny dobytčie, tak sme vedeli, že niekam budú nás odvážať. No tak sme stáli na tom apelplaci. Mama, na ňu sa držala Sárinka, tetka, a mňa sa držala mama. Až do tej chvíle, keď prišiel Brunner, veliteľ sereďského tábora, s tým bičom na psa a tým nás rozdelil. A nikdy viac som mamu nevidel (svedok č. 4).

d) Oslobodenie, návrat domov

To všetko, čo som zažila, bolo nič proti tomu, čo som zažila a videla v Bergen-Belsene. Bergen-Belsen bol tábor smrti. Tu boli ľudia odsúdení na smrť. Boli tam esesáci, ktorí evakovali z Osvienčima. Bola tam jedna krásna esesáčka. Jeden na výzor anjel, ale inak satan, ktorá ničila ľudí. A ja som mala to šťastie, lebo to bolo šťastie, že som videla, ako ju

anglická armáda chytila a odzbrojovala aj spolu s veliteľom tábora Kramerom, ktorý tiež prišiel z Osvienčima (svedkyňa č. 23).

2. mája som išla robiť, do kuchyne robiť. Naraz, jak som pri tých zemiakoch, jak tam pri tých zemiakoch robím, kukám, prepánajána, kotle sú plné v tej kuchyni, plné kotle s jedným, a tu ani jedna kuchárka neni, ani jedna esesačka neni, nikto nič a ja tam, v tom druhom odeleni si robím so zemiakmi. Tak ja som bola tak, že som zebrała ten kybličok a strkala do kotla a som si vybrala tu polievku, to husté, išla som na blok. A už ani v strážnych budkách neboli ti esesáci. Tak nas druhého mája oslobodili. Tak poobede prišli Angličania a druhy den prišli Rusi nas oslobodiť (svedkyňa č. 1).

Bolo to piateho mája, sme došli na jednu stanicu, nevedeli sme, kde sme, čo sme, naraz sa aj ten vermacht od nás stratil. A vagóny už nezamkli, ale zavreté boli dvere, len kladky dali dole. Niektoré dievčatá boli také opovážlivé, tak vyšli z tých vagónov. Ja som bola také bojazlivá, ja som sa bála od bitky, bo som párkrát dostala také bitky, že pre nič, za nič, že som nechcela. No ale tie dievčatá boli také smelé, ony šli a dostali sa až do mesta. A tam v meste každý im dával jedlo a povedali nám, že sme oslobodené. No a tie dievčatá, čo boli v meste, sa tak najedli a také boli oslabené, tam ležali, hnačky, prepáčte, dostali a všetko vracali (svedkyňa č. 18).

Strašne moc ich zomrelo po oslobodení. Lebo darmo sa hovorilo väzňom, aby nejedli... Uvarili im takú masnú polievku a tí väzni vyhladovali zjedli... Strašne, strašne moc ich zomieralo. Skutočne, jedna mrtvola pre nás, to už nebolo nič. Skutočne, pri kope mrtvol my sme sa vedeli kludne rozprávať. Ja neviem, takí, takí otupení sme už boli voči všetkému (svedkyňa č. 24).

Pre nás, ktorí sme boli zo Slovenska, prišla loď a síce s nami prišli aj Maďari a čiastočne Rumuni. A síce tri lode. Ale Dunaj bol podmínovaný, takže z Mauthausenu sem, hoci dole Dunajom, sme išli tri dni, dve noci... Ale sme boli na ceste domov. Zďaleka sme uvideli bratislavský hrad, ale to bolo tiež niečo neopísateľné. Prišli sme a všecia sme stáli už hore. Samozrejme, dievčatá plakali, ja, si myslím, som tiež plakala... (svedkyňa č. 5).

Keď som pýtala nazad veci, ktoré sme u nich skryli, hovoril, že im všetko zobrali Rusi. A stáli sme pritom na našom koberci, pred naším porcelánom. Ale čo som mohla robiť? (svedkyňa č. 24).

Tak my keď sme prišli po vojne do Bratislavy, ja som bola zvedavá, že kto prežil a zvedavosť ma zahнала do nášho bytu. My sme bývali na dnešnej Moskovskej, vtedy sa to volalo Tureková. V takom dosť hnusnom činžáku, tam bolo vyše štyridsať bytov, kúpelne sme mali v suteréne, byty nemali svoje kúpelne. Zazvonila som, a vtedy som ešte furt mala tú väzenskú kacabajku na sebe, nemala som si ešte čo poriadneho obliecť. Tá žena sa strašne zľakla a ja som povedala, viete, ja som tá a tá, my sme tu predtým bývali. Ona sa na mňa pozrela a vraví: 'No a teraz tu chcete znovu prísť a my máme odísť?' Som sa na ňu pozrela a som povedala: 'Viete čo, nemám záujem'' (svedkyňa č. 3).

Bol tam jeden veľmi sympatický pán v Ilave, ktorý bol také priaznivec našej rodiny, ktorý z príležitosti nášho návratu vyhodil štyri granáty, ktoré vybuchli samozrejme a nechali veľké diery. Mal z toho obrovské neprijemnosti, ale povedal, že na tú počesť mu to stálo, že sme sa vrátili všetci živí (svedok č. 35).

Teraz sa často razí heslo, že odpustiť, ale nezabudnúť. Viete, neviem, či som odpustila... Nie, možno moje deti, ale ja to odpustiť neviem a zabudnúť tobôž nie. Myslím, že treba o tom hovoriť. Bohužiaľ, aj dnes. A je dobré, aby a o tom hovorilo (svedkyňa č. 23).

- 1 Ústne informácie M. Bútoru, vedúceho projektu.
- 2 Partnermi pri moderovaní boli: I. Antalová (svedectvá č. 26, 28, 31, 37, 42, 43), M. Bútoru (svedectvo č. 15), I. Kráľová (svedectvá č. 2, 5, 6, 8, 12, 16, 23, 25, 27, 40), E. Riečanská (svedectvá č. 1, 3, 4, 11, 22, 24, 30, 39); A. Salner (svedectvo č. 32), E. Salnerová (svedectvá č. 9, 17, 18, 19, 35, 40, 41).
- 3 V rámci projektu sa uskutočnili aj tri rozhovory v Galante a plánujú sa v ďalších mestách Slovenska.
- 4 KALINA, L. J.: Obzri sa s úsmevom ...a sú tam samí židia. (Kapitolky z autobiografománie). Mosty, 1994, č. 16, s. 11.

TESTIMONIES OF HOLOCAUST SURVIVORS

PhDr. Peter Salner, CSc., Institute of Ethnology of Slovak Academy of Sciences, Jakubovo nám. 12, 81364 Bratislava, Slovakia

Summary

The first results of the project entitled "Oral History: Testimonies of Holocaust Survivors" are presented. The project has been coordinated by Fortunoff Video Archive for Holocaust Testimonies at Yale University and in Slovakia it is conducted by Milan Šimečka Foundation. Videorecords (employing the oral history method) should capture Jewish survivors' testimonies related to the years of 1939-1945. Research focuses on the territory of Slovakia corresponding to its present-day borders, but it also deals with fates of individuals living in the regions that were occupied by Hungarians after the Vienna conference in November 1938.

The article is divided into two parts. It consists of experiences and facts from 33 testimonies which were conducted by the author himself. The first part informs on the recent status of the project. It elucidates the technique of research, presenting the characteristics of witnesses and contents of testimonies. A special attention has been paid to emotional problems characterizing both witnesses and the moderator in the attempt to verbalize their memories of experienced atrocities.

The second part is made of authentic fragments from testimonies. They have been arranged into four parts:

a) beginnings of Holocaust; b) deportations and concentration camps; c) situation in Slovakia; d) liberation and return.

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r.o.

Ročník 43, 1995, číslo 4
Vychádza štvrtročne

Hlavný redaktor:
PhDr. Milan Leščák, CSc.

Výkonná redaktorka:
PhDr. Zora Vanovičová

Redakčná rada: PhDr. Stanislav Brouček, CSc., Doc. Lubica Droppová, CSc., PhDr. Božena Filová, CSc., Doc. Emília Horváthová, DrSc., PhDr. Václav Hrníčko, PhDr. Josef Jančář, CSc., PhDr. Milan Kiripolský, PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, CSc., PhDr. Martin Mešša, PhDr. Ján Mjartan, DrSc., Prof. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Zora Rusnáková, CSc., PhDr. Peter Salner, CSc., PhDr. Miroslav Válka.

Adresa redakcie: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava
Registr. č. 7091

Cena 39,- Sk (jednotlivé číslo), celoročné predplatné 156,- Sk
Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma Slovak Academic Press,
spol. s r. o. P.O. BOX 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly Review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences
Vol. 43, 1995, Number 4

Editors: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Address of Editor: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slovakia

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P.O. BOX 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava,
Slovakia and Slovart, A.C., odd. časopisov, Jakubovo nám. 12, 811 09 Bratislava

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'ethnologie de l'Académie slovaque des sciences
Année 43, 1995, No 4

Rédacteurs: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Adresse de la rédaction: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slovaquie

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

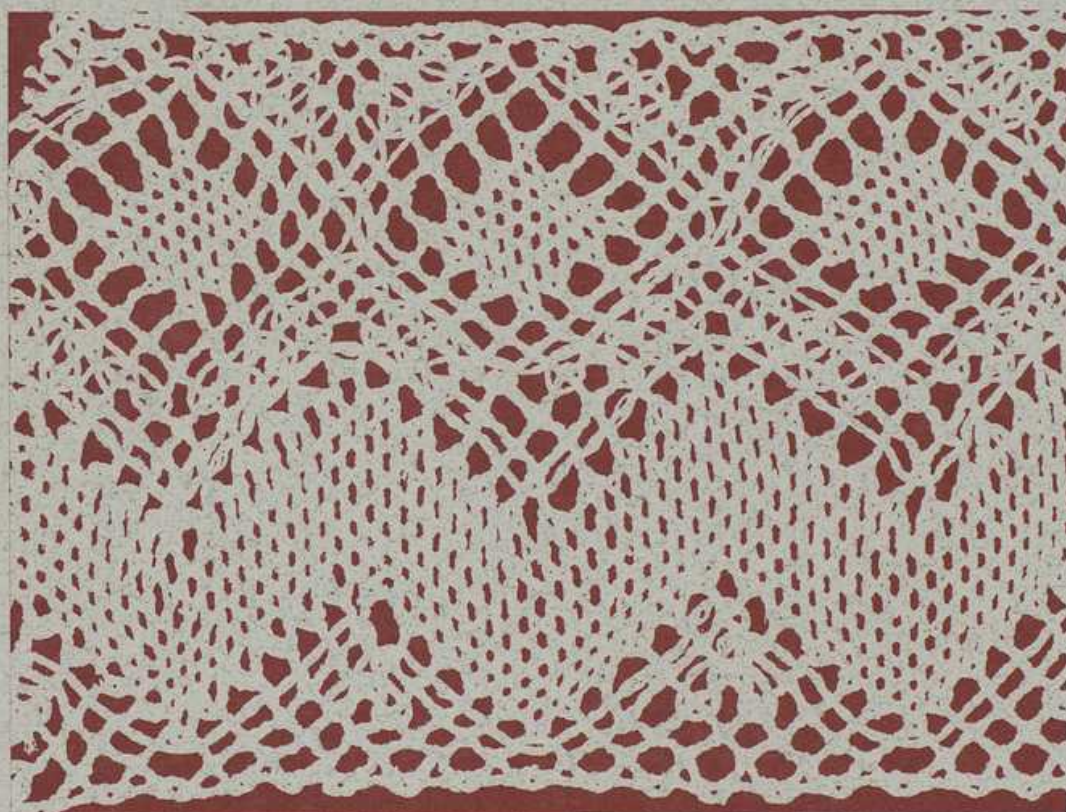
Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Jahrgang 43, 1995, Nr. 4

Redakteure: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Redaktion: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slowakei

Podávanie novinových zásielok povolené RPP Bratislava, Pošta 12, 8. 8. 1994, č. j. 346-RPP/94

SLOVENSKÝ NÁRODOPIIS

ISSN 1335-1303

MIČ 49 616

SAP
SLOVA ACADEMY PRESS